

A sajtószabadság kérdése a katolikus és a protestáns nyilvánosságban, 1867–1918*

A magyar sajtó jogi szabályozásának története, az újságírás lehetőségeit és korlátait megszabó törvényi környezet alakulása alaposan kutatott kérdésnek számít, amelyről számos publikáció született.¹ Az érdeklődés elsősorban az állam és a sajtó viszonyrendszerének kérdéseire irányult, hiszen a sajtószabadságot Magyarországon először kinyilvánító 1848: XVIII. törvény cikk elfogadása óta eltelt korszakban az aktuális hatalom számos alkalommal korlátozta, illetve teljességgel megszüntette a sajtószabadságot.

Az állami szabályozás rendkívüli jelentősége ugyanakkor némileg eltereli a figyelmet arról a tényről, hogy a sajtószabadság gyakorlati érvényesülésének társadalmi feltételei is vannak. Erre mutat rá a sajtószabadság konszolidációjának fogalmát leíró koncepció, amely ugyan eredetileg az 1989-es rendszerváltás utáni közép-kelet-európai helyzet magyarázatára jött létre, ám az említett történelmi korszak egészére alkalmazva is tanulságos lehet. Az elmélet kiindulópontja rögzíti, hogy egyes vélemények szerint a demokratikus politikai kultúrát mindig a demokratikus intézmények teremtik meg, míg mások szerint az intézmények létrejöttének feltétele valamilyen demokratikus politikai kultúra megléte. A két elképzelést egyesítő komplex felfogás szerint valójában a demokratikus konszolidációban az intézményeknek és a politikai kultúrának egyformán nagy szerepe van. A konszolidáció feltétele viszont egyértelműen a társadalmi közmegegyezés megléte, vagyis a társadalomban nem lehet olyan nagy létszámú csoport, amely a rendszer egészének legitimitását megkérdőjelezi. A rendszerváltás, azaz a cenzúrából a sajtószabadságba való átalakulás szükségszerűen két fázisból áll: az átmenetből és a konszolidációból. Az első az intézményekre, a második az intézményekre és a politikai kultúrára vonatkozik, ez utóbbinak pedig természetesen a politikai elitre, a lapkészítőkre és a nagyközönségre egyaránt ki kell terjednie. Ebben a vonatkozásban a sajtószabadság konszolidációja:

„egyfelől azoknak a viselkedési formáknak a folyamatos marginalizálását és kiküszöbölését jelenti, amelyek összeegyeztethetetlenek a sajtószabadság alapelveivel, másfelől pedig azoknak a stabilizálását, amelyek összhangban állnak ezekkel az alapelvekkel. Ez nem azt jelenti, hogy egy demokratikus országban ne lehetne eltérni a sajtószabadság elvétől, hanem azt, hogy a sajtószabadság a főszabály, és mindazokat az intézményeket, viselkedési formákat és attitűdöket, amelyek megkérdőjelezzik a sajtó szabadságát, vagy a rendkívüli körülmények igazolják (ilyen lehet például az országot sújtó háború) vagy a demokratikus játékszabályokkal összeegyeztethetetleneknek tekintik, és ezért marginalizálják őket.”

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (azonosító: 124418) készült.
1 PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.; Uő: *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989*. Budapest, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatudományi Intézete, 2017. <https://mek.oszk.hu/17900/17957>; BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016; KELEMEN Roland (szerk.): *Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2017; PRUZSINSZKY Sándor: *Halhatatlan cenzúra*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2014.; RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875*. Budapest, Akadémiai, 1986; SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. H. n., Argumentum, 2011.

Ez az elmélet szerint természetesen nem jelent feltétlenül visszafordíthatatlan folyamatot, és még a legfejlettebb rendszerekben is előfordulhat időnként, hogy a sajtóra nagyobb politikai nyomás nehezedik, míg máskor akár teljesen hiányozhat. A keretrendszer feltételeinek hullámzásaiban a nagyközönség magatartása is nagy jelentőségre tehet szert. A liberális politikai kultúra gyors megjelenése és társadalmi érvényesülése ugyanis általánosságban megkönnyíti a sajtószabadság konszolidációját, ha viszont „a nagyközönség nem szankcionálja a sajtószabadság alapelveivel ellentétes lépéseket, megerősíti a politikai elitek beavatkozási törekvéseit”.²

Magyarországon a sajtó több alkalommal is megélte az állami ellenőrzésből a sajtószabadságba való átmenetet: így 1848 forradalmi márciusában, majd 1867-ben, az áprilisi törvények ismételt hatályba lépésével, továbbá az 1989-es rendszerváltással. Ezzel ellentétben az 1914-es világháborús rendelkezések életbe léptetésétől kezdődő korszakot a sajtószabadság fokozatos korlátozásának időszakaként írhatjuk le, amely a Rákosi-korszakban a nyilvánosság pluralizmusának teljes felszámolásába torkollott.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa: a sajtószabadság konszolidációjának korszakaként felfogott dualizmus időszakában a politikai szocializáció fontos közegeként szolgáló keresztény egyházak, a katolikus és a protestáns közösségek sajtója hogyan értelmezte a sajtószabadság kérdését, és ezzel hogyan járult hozzá a társadalmi környezet formálásához.

A katolikusok és a sajtószabadság

A dualista korszak kezdetén a magyar katolikusok reakcióit nagyban meghatározták a világegyházat formáló konzervatív ideológiai áramlatok, amelyek egyértelműen kárhoztatták a sajtószabadság liberális eszméjét. A kor meghatározó katolikus egyházi orgánuma, a *Religio* például 1870-ben XVI. Gergely pápa 1832-ben kiadott, a vallási közömbösséget elítélő „*Mirari vos*” kezdetű enciklikájára hivatkozott, miszerint:

„a sajtó szabadsága a leggyászosabb, a legkárhóatosabb szabadság, melytől nem lehet eléggé iszonyodnunk, s melyet mégis bizonyos emberek követni és terjeszteni mernek. Reszketünk, tisztelendő testvéreim, ha tekintjük a bennünket előzőnlő tanok szörnyeit, a könyvek, röpiratok, lapok sokasága által mindenféle terjedő tévelyeket”.³

Az 1867-es politikai rendszerváltást követő években a magyar egyháziak a pápához hasonlóan komoly fenntartásokat fogalmaztak meg, amelyek nagyrészt azon alapultak, hogy a sajtótörvény véleményük szerint döntően értéksemleges volt, azaz alig néhány témát vont ki a szabadon bírálható kérdések köréből, így számos, az egyház által kárhoztatott nézet terjesztését is lehetővé tette. Az 1848: XVIII. törvénycikk kimondta ugyan, hogy aki „a nyilvános köz- és vallásos erkölcsiségből, s a tisztességes erkölcsökből csúfot űz, 1 évre terjedhető fogsággal és 400 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntettetik”⁴ – a katolikus egyházi véleményformálók azonban a rendelkezés végrehajtásával nem voltak elégedettek. Felfogásuknak lehetett is bizonyos alapja, hiszen – mivel a törvény a sajtóügyek elbírálását laikusokból álló

2 BAJOMI-LÁZÁR Péter: A sajtószabadság konszolidációja. *Médiakutató*, 2005/3. 69–78.

3 Egyházi tudósítások. *Religio*, 1868. augusztus 19. 116–117.

4 nmhh.hu/dokumentumok/192004/Magyar_sajtojogi_szabalyok_18481849.pdf (2019. október 17.).

esküdszékek hatáskörébe utalta – a sajtóperek ritkán zárultak elmarasztalással.⁵ Kifejezetten veszélyes tényezőként ítélték meg azt is, hogy véleményük szerint a Nyugat-Európából hazatérő '48-as emigránsok, akik közül számosan fontos társadalmi pozíciókhoz jutottak, veszélyes szabadkőműves és „keresztényellenes” szellemet hoztak magukkal.⁶ Az elégedetlenség az alsópapság köreiből is jól érzékelhető volt: 1870 őszén például a rozsnyói esperesi kerület papjai gyűlésükön megvitatták, hogy „a sajtószabadság féktelenkedése óta feltűnően szaporodnak honunkban a magyar irodalom gyalázatára a szabadonc irkászok által kiadott s kat[olikus] egyházunk s hierarchiája tekintélyének lerombolására irányzott rágalomteljes, gyalázatos művek”. Különösen nehezményezték a Hollós László által szerkesztett *Papi titkok* című lap tevékenységét, amely egyebek mellett IX. Pius pápát „kéjenc gyilkosnak” nevezte. A résztvevők attól tartottak, hogy a kevésbé művelt olvasók mindennek hitelt adnak, amit nyomtatva látnak, így gondolkodás nélkül elhiszik a rágalomokat. Az értekezlet ezért felkérte a püspöki kart, hogy lépjen fel a kormánynál a papság ellen támadó művek szerzőinek megbüntetéséért⁷ – vagyis a sajtószabadság korában is a tekintélyelvű nyilvánosság fő érdekvédelmi stratégiájához nyúltak vissza.

Az egyháziak reakcióiban tetten érhető a 19. század első felében működő, az erkölcsi-hitani szempontokat is erőteljesen érvényesítő cenzúra iránti nosztalgia.⁸ 1868-ban például a *Religio* szerzője arról írt, hogy a napilapokban rendszeresen elkövetett blaszfémia súlyos bűn, és a sajtószabadság kiterjesztése ezekre az esetekre „ellenkezik a természeti törvénnyel csakúgy, mint az istenivel”. A szerző szerint a liberális gondolkodók hibásan érvelnek azzal, hogy az államhatalom visszaéléseinek megakadályozása érdekében kell a sajtó számára a lehető legnagyobb szabadságot biztosítani, hiszen ezzel lehetővé válik az istenkáromlás is, ami még súlyosabban veszélyezteti a közjót. Véleménye alátámasztására feltette a kérdést: „Azt mondják, egyedül a közvélemény bír küldetéssel a sajtó fékezésére; de vajon a közvéleménynek nem könnyebb-e korlátozni a fejedelmet, mint az ezernyi író, kiket nem lehet megragadni, mint a termitákat [termeszeket], és kik rothadásba hozzák az állam hajóját, anélkül, hogy orvosolni lehetne, ha szabadon bocsáttatnak?”⁹ Pelkó Péter kórházi lelkész a sajtót egy gyógyszerhához hasonlította, amelyet állandó felügyelet alatt kell tartani a vegyszerekkel való visszaélések megakadályozására. Pelkó szerint: „Ha a sajtó ellen szigorúbb rendszabályok nem lépnek hatályba, félhető, hogy hazánk s egész birodalmunk az anarchia veszélyébe sodortatik.”¹⁰

Az egyházi véleményformálók esetenként szinte már apokaliptikus hangvétellel fogalmazták meg kritikájukat, és az erkölcsi mellett politikai érvekkel, általános rendpárti megközelítéssel is próbálkoztak. 1868-ban például a *Religio* publicistája kifejtette: „Higgyék el, uraim, jelen sajtószabadságunk, ha oly féktelen marad, okvetlen polgárháborúra, a nyers tömeg győzelmére vezet. Ne tépjék naponkint dühösebben a kötelékeket, melyek oly könnyen zendülő népünket [a] társadalmi létben még fönntartani képesek. Jól mondá valaki, hogy a sajtó kezelőinek szenteknek kellene lenniök!”¹¹

5 BUZINKAY (2016): 180.

6 SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München, Aurora, 1974. 76–77.

7 A rozsnyói egyházkerület papi gyűlésének a hercegprímás őfőméltóságához intézett kérvénye. *Religio*, 1870. november 23. 332.

8 DÖBÖR András: Sajtó és cenzúra a 18. és 19. század fordulóján Magyarországon. *Médiakutató*, 2014/2. 23.

9 Korszerű eszmék. *Religio*, 1868. szeptember 19. 185.

10 PELKÓ Péter: Korszellemünk. *Religio*, 1870. január 5. 11.

11 Egyházi tudósítások. *Religio*, 1868. március 14. 173.

A dualizmus korszakát alapvetően a liberális eszmék elsőbbsége jellemezte, ezért egyes katolikus véleményformálók gyorsan felismerték, hogy a sajtószabadság nyílt elutasítása célszerűtlen stratégia, ehelyett inkább azzal érveltek, hogy valójában a fogalom helyes meghatározása a fő kérdés. „Mi, katolikusok óhajtuk a sajtószabadságot” – jelentette ki például a *Religio* egyik szerzője 1868-ban. Ezután azonban elmagyarázta: a sajtó valójában akkor szabad, ha a katolikus egyház és az ennek tekintélyét elismerő kormány felügyelete alatt akadály nélkül védelmezheti a hitet, a jogot és az igazságot, tisztelettel figyelmezteti a hatóságokat a visszaélésekre, és terjeszti az emberek közt a jót, továbbá „védelmezi s előmozdítani igyekszik a valódi szabadságot, valódi polgárisodást”. Ellenben a katolicizmus ellenségei – véleménye szerint – akkor tartják szabadnak a sajtót, „ha nincs reá semmi felügyelet, felette semmi ellenőrködés, [...] ha szabad a sajtónak eszközül szolgálni Isten, annak világi s egyházi helyettesei elleni összeesküvés kovácsolására”.¹²

Hamarosan kiderült azonban, hogy a sajtószabadság alapelve a modernizálódó magyar társadalomban adott esetben jó szolgálatot tehet a katolikus egyház számára is. Miután ugyanis az 1869–1870-ben ülésező első vatikáni zsinat dogmává emelte a pápai tévedhetetlenség tanát – amit a liberális közvélemény a pápaság világi hatalmi igényeit megalapozó lépésként értékelt¹³ – a magyar kormány a középkori eredetű királyi tetszvényjog (*placetum regium*) felújításával reagált, és megtiltotta a dogma hivatalos kihirdetését. Ez viszont a korszak hírközlési viszonyai között legfeljebb csak elvi jelentőséggel bíró lépés lehetett, hiszen a sajtó természetesen napról napra beszámolt a legfrissebb vatikáni történésekről. A hasonló tiltások kijátszása kapcsán gyorsan elhíresült Félix Dupanloup orléans-i püspök esete, aki a dogma ünnepélyes kihirdetése helyett egyszerűen egy liberális napilap egy számát vitte fel magával a szószekekre, felolvasta az ügyel foglalkozó cikket – amely a zsinati határozat teljes szövegét közölte –, majd elmondta, hogy a lap kommentárja téves, és ismertette a saját értelmezését. Az eset világosan megmutatta azt, hogy a dogma kötelező ereje nem függ a kihirdetés valamilyen formájától.¹⁴ A felgyorsuló és demokratizálódó hírközlés következményeire a magyar katolikus sajtó is jól érezhető kárörömmel utalt, a *Religio* például kiemelte: „manapság a sajtó útján való publikálás illuzór[ik]jussá tette a királyi placet-jog gyakorlását”.¹⁵ Számunkra még érdekesebb, hogy a szerkesztőség elvi síkon is szembeszállt a tiltással, és ennek alátámasztására – természetesen – a sajtószabadság eszméjére hivatkozott:

„De az 1848-ki és későbbi törvényekkel sem egyeztethető össze a placet, sőt azokat alapjaiban megdönti; mert ha ezen törvények eltörölték az előleges cenzúrát, megengedték a sajtószabadságot, minden honfit, minden bevett vallást szabadnak akartak tenni; miképpen akarhatták volna egyedül a katolika egyházat, mely Magyarországot dajkálta, nevelte s polgárosította, a placetum béklyóiban tovább is sanyargatni?”¹⁶

A sajtószabadság gondolatának felértékelődéséhez a magyar katolikusok körében is hozzájárult az 1878-ban megválasztott XIII. Leó pápa, aki – bár továbbra is hangsúlyozta, hogy

12 A szabadság, *Religio*, 1868. október 16. 241–242.

13 GÁRDONYI Máté: *Bevezetés a katolikus egyház történetébe*. Budapest, Jel, 2006. 302–305.

14 SALACZ (1974): 39.

15 Vegyesek. *Religio*, 1893. szeptember 13. 168.

16 *Placetum regium*. *Religio*, 1870. október 5. 219.

a gondolat és a publikálás szabadsága számos gonoszság forrása¹⁷ – a világgal való párbeszéd egyik eszközeként tekintett a modern kor nyújtotta kommunikációs eszközökre.¹⁸ Az új szemlélet, az „írással szemben írást állítsatok” parancsa azon a felismerésen alapult, hogy az antimodernista egyházi értékrendet modern eszközök, így a sajtó segítségével lehet a leghatékonyabban megvédeni;¹⁹ amihez alapfeltételként volt szükség a lapkiadás jogára is. A századfordulón íródott magyarországi katolikus publicisztikákban ezért már kifejezetten értéként kezelték a sajtószabadságot. Stuckner János szepesi teológiai tanár például úgy érvelt az egyházi iskolák államosítására vonatkozó liberális felvetések ellen, hogy kifejtette: a sajtó legalább annyira fontos eszköze az állampolgárok nevelésének, mint a közoktatás, ezért oktalanságnak kellene minősíteni, ha az állam úgy venné át saját kezelésébe az iskolákat, hogy közben a sajtó közvetlen vezetésére nem tart igényt. „Márpedig a sajtószabadság megvan; mindenkitől dicsért és elismert alapelv. Csak éppen az oktatást vernők bilincsbe s az állam számára foglalnók le?”²⁰ – tette fel a kérdést.

Az 1890-es években lezajló egyházpolitikai küzdelem következtében megerősödött a politikai katolicizmus, létrejött a Néppárt, amelynek érdekeit számos regionális és néhány országos sajtótermék is képviselte.²¹ A párt központi orgánuma, a fővárosban megjelenő *Alkotmány* politikai fegyvert kovácsolt a liberális sajtó kritikájából, amelynek során a sajtószabadság eszméje állandó hivatkozási pontként szolgált. A szabadelvű kormányokkal következetesen szembenálló lap szerzői természetesen nagyon fontosnak ítélték meg a kritika szabadságának jogi biztosítékait: „Minden ellenzéknek félteni kell a sajtószabadságot, mert ez még az egyetlen fegyver, mellyel magát és a nemzet nagy igazait védheti”²² – írta egyikük. Az *Alkotmány* ennek kapcsán gyakran vádolta részrehajlással a hatóságokat, hangsúlyozva, hogy a sajtótörvényt „vagy meg kell tartani minden érdekelt fél irányában, vagy egyikkel szemben sem. Ezt követeli az igazság és a méltányosság, és nagyon gyöngye erkölcsi alapon állhat az olyan kormány, amely csak igazágtalanságok és méltánytalanság árán képes érvényesülni.”²³

A liberális, illetve szociáldemokrata sajtóval kapcsolatban viszont az *Alkotmány* igyekezett a közvéleményben élő, a katolikus körökben is elterjedt antizsurnalizmus nézetrendszerét erősíteni, amely az újságírókkal szembeni előítéleteken alapult.²⁴ Arra utalt például, hogy a sajtószabadság nem csak a hivatásos lapkészítőket illeti meg, „elvégre nemcsak újságírók vívták ki a sajtószabadságot, hanem elsősorban mások: a polgárság”.²⁵ A zsurnalizmák iránti bizalmatlanság jegyében arról írt, hogy a liberális felfogást követve a 19. század végéig a

17 Erre tett utalást 1885-ben az „*Immortale Dei*” kezdetű enciklikájában. w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html (2019. október 17.).

18 Minderről részletesen: KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013. 31–34.; CSIBI Norbert: A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken. A 19–20. század fordulója. In: KLESTENITZ Tibor (szerk.): *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 59–82.

19 ALTERMATT, Urs: *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus társadalom- és kultúrtörténete*. Budapest, Osiris, 2001.

20 STUCKNER János: Az állam és az iskola. *Katholikus Szemle*, 1901/1. 32.

21 KLESTENITZ Tibor: Az *Esztergom*, egy regionális néppárti lap első éve. In: KLESTENITZ Tibor – PAÁL Vince (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2018*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018. 35–36.

22 Őszinte beszéd. *Alkotmány*, 1898. február 15. 1.

23 Felfordult világ. *Alkotmány*, 1898. március 8. 2.

24 A korszak antizsurnalizmusáról részletesen lásd Kiss Mária Rita: A hatodik nagyhatalom. *Századvég*, 2001. 67–92.

25 Az Akadémia és a sajtó. *Alkotmány*, 1900. május 8. 1.

„nyilvánosság szószékeiként” működő hírlapok egyszerű üzleti vállalkozásokká váltak, a lapkészítők szolgáltatait pedig ma már anyagi ellenszolgáltatásokkal lényegében bárki megvásárolhatja. Véleménye szerint ennek következtében kijelenthető: „A miniszterek és bankárok rontották meg a sajtószabadságot, ezért bár nagyra fejtett, hiteléből, tekintélyéből és népszerűségéből vesztt.”²⁶

Az *Alkotmány* gyakran cikkezett arról, hogy a sajtó egyik fő hivatása a társadalom általános kulturális szintjének emelése, a nép tanítása, úgy találta azonban, hogy erre a feladatra a magyar sajtó összességében nem bizonyult alkalmasnak. A megengedőbb érvelés szerint ez a sajtó önhibáján kívül alakult így, hiszen „éppen a sajtószabadság legszentebb vívmánya vezetett abba a másik végletbe, hogy a népkultúrát ápolni akaró műtermékek, sőt általában orgánumok, az eszközök helytelen megválasztása következtében sokkal többet ártanak, mint használnak – egy nagy részt tekintve”.²⁷ A kritikusabb felfogás szerint viszont a sajtó – a fejlődés természetes következményeként valóban lejátszódo²⁸ – átalakulása, „elüzletiesedése” gyökeresen új helyzetet teremtett, amelyhez a politikának és a társadalomnak is alkalmazkodnia kell. Egy 1903-ban megjelent vélemény szerint például:

„Mint minden nemzeti vívmány, úgy a sajtószabadságról szóló törvény is idők folytán elhajlik a kor intencióitól, mely az illető nemzeti alkotást megteremtette, [...] s az elvetett magból kifejlődött sudárt ellepik a folyondár, a fagyöngy, az élősdiek. Ezeket azonban le kell nyesegetni, mert elsorvad, megsemmisül a hús árnyékot adó fa.”²⁹

Ez az álláspont a századfordulón igen gyakorinak számított, hiszen számos szakjogász és hivatásos újságíró is úgy vélte, hogy az 1848-as sajtótörvény már nem felel meg a kor követelményeinek. Az érdekeltek véleménye azonban nem egyezett meg a tennivalókról: a jogászok minél mélyrehatóbb és részletesebb szabályozást kívántak, a zszurnaliszták viszont hivatásuk autonómiáját és az önszabályozást tartották elsődleges kívánalomnak.³⁰ A katolikus szerzők ebben a vitában többnyire abból indultak ki, hogy az emberi természet rosszra való hajlama következtében a korlátlan sajtószabadság társadalmilag veszélyes. Egy vélemény szerint például:

„A szabadság, rosszat írni, ezerszerte jobban vonz, mint a szabadság, jót írni. [...] S az újság a szavak kultusza folytán hozzászoktatta az embereket, hogy ne gondolkozzanak. A sajtó hazugságai növekednek annak szabadságával s hazugságaival növekszik hatalma. A sajtószabadság sajtószabadossággá fajult s az eredmény: értelmi, erkölcsi, fizikai dekadencia.”³¹

Általában a bulvárlapok megjelenésében látták a fő problémát, amelyet – összhangban a kor konzervatív kultúrkritikájával³² – a tömegekre gyakorolt hatásuk, a szenvedélyek felkeltésére való képességük miatt ítélték igazán veszélyesnek. A *Religio* ezeket a jelenségeket 1908-ban a

26 Szavakkal tényező. *Alkotmány*, 1902. április 26. 1.

27 A szenzáció irodalma. *Alkotmány*, 1902. február 15. 1.

28 Erről részletesen lásd BALOGH János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2014.

29 A sajtószabadoság. *Alkotmány*, 1903. január 16. 4.

30 BUZINKAY Géza: Sajtóreform 1914-ben. *In Medias Res*, 2013/1. 2.

31 STUCKNER János: Les conflicts de la science et idées modernes. Docteur X. *Katholikus Szemle*, 1906/9. 968.

32 JOWETT, Garth – O'DONNELL, Victoria: *Propaganda and persuasion*. London – New Delhi, Sage, 1992. 82–83.

sajtószabadság meghamisításának ítélte, és leszögezte: „A törvényhozásnak kell a sajtó kinövéseit lenyesnie, mert az ilyen eldurvulás nem állhat a köz érdekében.”³³

A katolikus nyilvánosság tehát a századfordulót követően a sajtószabadság alapelvét elfogadta, ám az 1848: XVIII. törvénycikk módosítását igencsak kívánatosnak tartotta. A katolikus sajtómozgalom legbefolyásosabb alakja, a liberális sajtó kíméletlen kritikusa,³⁴ a jezsuita Bangha Béla 1913-ban kategorikusan leszögezte: „Nem a sajtószabadság megvonása és a cenzúra behozatala a sajtókorruptió egyenes megszorítása, hanem a helyes sajtótörvény, mely a sajtónak ma még jobbra büntetlen és büntethetetlen vétségeit legalább jelentékeny részben hátráltatja és megtorolja.” Ennek következtében helyeselte Tisza István kormányának törekvéseit³⁵ a törvény reformjára, ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy az időzítés kifejezetten szerencsétlen, hiszen a közvélemény jelentős része úgy láthatja, hogy a változtatásokat nem a kulturális vagy erkölcsi szempontok, hanem egyszerűen a kormánypárt hatalmi érdekei mozgatják. A katolikus körökben igen gyakorinak tűnő felfogás alapján Bangha is a sajtószabadság „sajtószabadosággá” való átalakulásában látta a fő gondot, ezért azt követelte, hogy a jövőben a törvény különösen is védjen három témakört a nyilvánosság kritikájától: „a vallás szent érdekeit”, a közérkölcst, valamint a nemzeti eszmét. „A haladásnak, a kultúrának, a fejlődésnek teljességgel nem érdeke, hogy örült fanatikusok állandóan és büntetlenül sárral dobálják ezt a három legszentebb palládiumot” – írta. Ezek az elképzelések azon a körön belül mozogtak, amely a sajtószabadság igazolható törvényi szűkítésének tartható (bár például a „nemzeti eszme védelme” fogalom konkrét tartalma igencsak nehezen lett volna meghatározható egy jogszabályban és a jogalkalmazásban), azonban Bangha ezek után cikkében egy újabb követelést is megfogalmazott, ami viszont már csak a sajtószabadság elvének egyértelmű megsértésével lett volna kielégíthető. Úgy vélte ugyanis, hogy a polgári társadalom alapjait támadó szociáldemokrata sajtónak semmilyen létjogosultsága sem lehet Magyarországon: „Semmiféle jogcímen nem tarthat igényt sem védelemre, sem pedig megtűretésre az a sajtó, mely eddig soha semmiféle ismervét nem mutatta annak, hogy komoly és objektív tud vagy akar lenni, hanem a féktelen izgatásban, vallás-, osztály- és nemzetelleni harcban, rágalmaszásban és ferdítésben multa felül önmagát.” Bangha ennek fényében úgy látta, egyenesen „kulturális közérdek a közbelépés, nehogy a sajtókalózok fanatizmusa az igazi sajtószabadság elvét is végleg kompromittálja”.³⁶ Elképzeléséhez később is következetesen ragaszkodott, és 1918-ban – elsősorban az első világháború alatt megtapasztalt társadalmi feszültségek, illetve a bolsevizmus nemzetközi terjedésével kapcsolatos félelmek következtében – a szociáldemokrata lapok betiltását követelte.³⁷

33 Levél a szerkesztőhöz. *Religio*, 1908. június 28. 434–435.

34 KLESTENITZ (2013): 102–104.; MOLNÁR Antal: Az engedelmes lázadó. (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés). In: UŐ – SZABÓ Ferenc: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Budapest, Távlatok, 2010. 74–80.

35 Tisza már 1913-as miniszterelnöki bemutatkozó beszédében szolt arról, hogy elkerülhetetlenek látja a sajtó megrendszabályozását. BUZINKAY (2016): 311.

36 B[ANGHA] B[ÉLA]: Sajtókorruptió és sajtószabadság. *Magyar Kultúra*, 1913. 137–139.

37 KLESTENITZ Tibor: Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben. *Történelmi Szemle*, 2018/3. 423–432.

A protestánsok és a sajtószabadság

1867-ben a sajtószabadság beköszöntét a katolikusok alapvetően aggodalommal fogadták tehát, attól félve, hogy elsősorban a különféle „tévtanok” társadalmi terjedését fogja elősegíteni. A protestáns közgondolkodás viszont, amelyet a történelmi adottságokból következően a kisebbségi nézőpont határozott meg, egyfajta elégtételként ítélte meg a fejleményeket. „Szegény apáink, ha szépet akartak álmodni, álmodtak a sajtószabadságról, álmukban, képzeletükben elszálltak azon mireánk soha be nem következhetőnek vélt korba, amidőn az álnok jezsuita cenzor nem vethet bilincset egy-egy nemesebb törekvésű, felvilágosult lelkű protestáns ember nyelvére”³⁸ – írta például 1873-ban a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerzője.

A protestáns közösségekben ugyanakkor – a katolikusokhoz hasonlóan – sokan fogadták idegenkedve az egyházellenesnek, illetve ateistának ítélt közéleti megnyilvánulásokat, ám az egyházi véleményformálók többnyire nem osztották ezeket a félelmeket. 1875-ben például Filó Lajos nagykőrösi református lelkész beszámolója szerint egy buzgó egyháztag megütözéssel beszélt arról, hogy sok lelkipásztor radikálisan új értelmezésben magyarázza a Bibliát és Krisztus tetteit. Erre Filó – noha teológiai szempontból konzervatívnak számított – türelemre intette a panaszkodót, mivel úgy vélte: „a sajtószabadság elvét a vallási irodalom terén is fenn kell tartanunk”, hiszen „azon igazság, melyet a szellőtől is féltünk s üvegházban tartogatnunk kellene, ma már gyanússá tenné magát”.³⁹ Hasonlóan vélekedett az igen tekintélyes pesti református teológus és nyelvész, Ballagi Mór, aki úgy tapasztalta, hogy sok hittestvére figyelme aggodalommal a sajtó igazgató, a hagyományokat támadó magatartását, amely – Dessewffy Aurél szavaival élve – „minden oltárt leront, kivéven azt, melyre önmagát emeli föl az önszeretet”. Ballagi viszont úgy vélte, hogy az ilyen félelmek nem illenek a protestánsokhoz, akiknek ősei a 16. században az évezredek hagyományokkal rendelkező katolikus intézményrendszerrel voltak kénytelenek szembeszállni a vallásszabadság kivívása érdekében. Szerinte a reformátusok bizalmatlansága csupán átmeneti jelenség lehet, a jövőre nézve pedig kimondottan optimista volt: „Nem is hiszem, hogy egyházunk kebelében oly visszahatás valaha helyet foglalhatna, mely a sajtószabadságnak akármily alakban gátat akarna vetni” – írta. A protestáns ember számára a sajtó szövetséges tényezőt jelent, vélte, amellyel szemben sok kötelessége van. „Neki oly magatartást kell minden alkalommal mutatnia, mely, míg egyfelől e nagy társadalmi erő iránti rendíthetetlen rokonszenvet tanúsítja, másfelől annak helyes irányt adjon.” Azt is elismerte, hogy a sajtó nem tévedhetetlen, hiszen a lapkészítők képtelenek minden egyes információ aprólékos ellenőrzésére. Szerencsére azonban mindenki számára adott a helyreigazítás, illetve a tények többoldalú felderítésének lehetősége, vélte. A sajtó így egyenesen Krisztus tanításához szabhatja működését, miszerint „ha gonoszul szóltam, tégy tudományt a gonoszrul”,⁴⁰ megadja a polgároknak a közügyekhez való hozzászólhatási alkalmat, egyszersmind megóvja a megtámadottakat a közvélemény igaztalan elmarasztalása ellen”. Ballagi felfogása szerint ennek köszönhetően harmonikus együttműködés alakulhat ki: „Ezúton a társadalom s az abban működő sajtó között folytonos egymásra hatás jó létre, s

38 F.: Visszhang a Reflexiókra. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1873. november 11. 1512.

39 Filó Lajos: Polémia, csendes vérrel. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1875. június 27. 827.

40 Ján 18,23.

úgy szólva egymást képezik. Hiábavaló erőlködés volna egymástól elválasztani, ami a dolog természete oly szorosan kapcsolt egymáshoz.”⁴¹

Ballagi az egyház belső nyilvánosságának ügyeiben is ragaszkodott liberális felfogáshoz. 1872-ben az szolgáltatott számára lehetőséget nézetei kifejtésére, hogy Révész Bálint, a tiszántúli református egyházkerület püspöke a nyilvánosság előtt panaszolta el, hogy a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* „ormódon megtámadta” őt. Ballagi a lap szerkesztőjeként „a sajtószabadság érdekében” határozottan tiltakozott ez ellen, azzal érvelve, hogy – bár a szóban forgó cikk valóban névtelenül jelent meg – a lapnak viszont van megnevezett felelős szerkesztője. Ennek következtében a püspöknek, ha sérelmez valamit, lehetősége van sajtópert indítani és nyilvánosan megvédeni magát.⁴² Amikor pedig a református *Dunántúli Közlöny* szerzői azt nehezményezték, hogy a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* bírálta a pápai főiskolát, a válaszcikk büszkén rámutatott: „itt minálunk nincs cenzúra, elmondhatjuk meggyőződésünket szabadon, politikában és egyházban egyaránt”.⁴³

Az idézett vélemények a protestáns egyházak híveinek hagyományos önképén alapultak, amely felekezeteiket a szabadság, a nemzet és a haladás letéteményeseiként igyekezett meghatározni. A katolicizmust pedig, a liberális nézőpontnak megfelelően, többnyire a nemzeti fejlődés szempontjából is hátráltató tényezőnek tekintették.⁴⁴ Ennek megfelelően a protestánsok támogatták a liberális politikusok törekvéseit a királyi tetszvényjog érvényesítésére, amit azal igyekeztek alátámasztani, hogy a rendelkezés nem jelenti a sajtószabadság sérelmét, hiszen senki sem jogosult egy „idegen hatalom” rendelkezéseit az állam beleegyezése nélkül kihirdetni Magyarországon.⁴⁵ Ebben a vonatkozásban felfogásuk később is változatlan maradt.⁴⁶

A katolicizmus társadalmi „hátramaradottságáról” szóló vélekedések komoly megerősítést kaptak az 1890-es évtized első felében zajló egyházpolitikai küzdelem során, amely a közéleti hangnem eldurvulását és a felekezeti konfliktusok kiszélesedését hozta magával.⁴⁷ A protestánsok többnyire támogatták a liberális kormányzati reformokat, hiszen ezektől a felekezetek közötti jogegyenlőség gyakorlati megvalósulását remélték.⁴⁸ Ennek következtében egyes véleményformálók még tovább mentek a protestantizmus és a liberalizmus szövetségének hangsúlyozásában, és a sajtószabadság elvét egyenesen a protestáns eszmeiségből eredeztetették. Szöts Farkas budapesti teológiai tanár és lapszerkesztő szerint például a protestantizmus azzal a tanításával, miszerint Isten ígéje közvetlenül, papi közvetítés nélkül áll kapcsolatban az emberekkel, létrehozta a lelki szabadság elvét, és ebből „fejlődött ki később a jogi, politikai

41 BALLAGI Mór: *Pro aris et focis. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1880. február 9. 258–260.

42 BALLAGI Mór: Előleges tudósítás a tiszántúli ref. superintendentia tavaszi közgyűléséről. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1872. április 27. 525–526.

43 MOKOS Benó: Észrevételek t. Németh Zsigmond és Pereszlényi János urak válaszaira. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1885. szeptember 13. 1181.

44 BRANDT, Juliane: Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn. Die protestantischen Kirchen. In: MANER, Hans-Christian – SCHULZE-WESSEL, Martin (szerk.): *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939*. Stuttgart, Franz Steiner, 2002. 46.

45 Concordatum II. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1867. május 19. 617.

46 BARTHA Béla: A placetum. *Protestáns Szemle*, 1893. 416.; HAMAR István: Mit várunk nagygyűléseinktől? *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1908. szeptember 27. 612.

47 KLESTENITZ (2013): 35–44.

48 „A kormány merész és nagy koncepcióval megtette az egyházpolitikai törvényjavaslatokkal az első lépést az egységes jogrend és a jogegyenlőség felé” – írta például egy publicista. Márciusi napok. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1894. március 8. 145.

és sajtószabadság, mely a művelt népeknek már-már feltékenyen őrzött közkinccsei. Ezeket a közszabadságokat, mint természetével össze nem férő erőket, a pápás egyház nem fejthette ki s intézményes kifejlésök után sem veheti be, legfőlebb túri őket.⁴⁹ A sajtószabadság eszméjét a katolikusok gyanakvása is rokonszenvesebbé tehetette a szemükben. Amikor például XIII. Leó pápa 1893-ban kiadta a magyar helyzetet tárgyaló *Constanti Hungarorum* enciklikáját, egy protestáns publicista úgy vélte, hogy a pápa utalása a katolikus egyház tanaival ellentétes és annak cselekvési szabadságát korlátozó magyar törvényekre elsősorban az 1848: XVIII. törvénycikkre vonatkozhatott.⁵⁰

Az egyházpolitikai küzdelem következtében ugyanakkor a protestáns vezetők körében kezdett megkérdőjeleződni az a hagyományos felfogás, amely a fővárosi liberális sajtót egyértelmű szövetségesként kezelte. Sokan úgy értékelték ugyanis, hogy a napilapok indokolatlanul nagy rokonszenvvel kezelték az ultramontán katolikus álláspontot.⁵¹ „Az a magát szabadelvűnek tartó, háládatlan napisajtó, mely, fájdalom, tudva vagy tudatlanul a klerikalizmus malmára hajtja a vizet s bennünket ignorál: aligha tudja, hogy protestantizmus nélkül most nem igen élvezné a sajtószabadság áldásait”⁵² – fogalmazta meg például szemrehányásait 1890-ben a *Sárospataki Lapok* szerzője.

Ez az újfajta bizalmatlanság is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a protestáns nyilvánosságban a korábbinál hangsúlyosabban jelentek meg a modern lap- és könyvkiadást bíráló nézetek. Erősen kultúrpeszsimista felfogású például a *Dunántúli Protestáns Lap* 1896-os elemzése, amely szerint a „nép” a ponyváról, a műveltebb rétegek pedig általában utazó ügynököktől szerzik be az olvasnivalót, ám egyik kategória színvonala sem megfelelő:

„Nagy kincs a szabadság minden formájában, de akik ezeket írják és kiadni merészelik, megmételevén velők a szerencsétlen olvasók lelkivilágát – azok méltatlanok – nemcsak a sajtószabadságra – de általában a szabadságra is. Mert ezek előtt a jó urak előtt nincs más érdek, mint a saját zsebük érdeke s ha az telik, veszhet, romolhat körülöttük minden, de minden.”⁵³

A bizalmatlanság az egyházi nyilvánosság belső fórumain is erősödni kezdett. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1898-ban például nyugtalanul regisztrálta a diáklapok számának gyors növekedését az egyházi tanintézményekben, mivel úgy találta, hogy ezek időnként a sajtószabadság örve alatt „a rendes és illő határokon túl” is kritikusak, még a tanári karral szemben is. Ezért elfogadhatónak találta, hogy a tantestület egyszerűen betiltotta a *Sárospataki Ifjúsági Közlöny* című diáklap kiadását.⁵⁴ Néhány évvel később a vértessaljai református egyházmegye értekezletén az a kérdés adott okot hosszás vitára, hogy vajon az egyházmegye egyik fiókköre jogosult-e önállóan kiadni egy egyháztörténeti munkát. Az értekezlet végül arra a következtetésre jutott, hogy „bár a sajtószabadság megszorítását prot[estáns] egyházunk elvei perhorreszkálják [elutasítják]”, a fiókkörnek mégis meg kell szereznie az egyházmegye

49 Sz[őts] F[arkas]: A reformáció hitelvei. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1894. október 26. 676. Ugyanezt az alap gondolatot fejtette ki BORSOS Károly: Emlébeszéd. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1894. november 4. 699.

50 BARTHÁ Béla: XIII. Leó enciklikája. *Sárospataki Lapok*, 1893. szeptember 18. 822.

51 Erről részletesebben lásd KLESTENITZ Tibor: A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/4. 68–82.

52 CZINKE István: Az egyház és az iskolák. *Sárospataki Lapok*, 1890. augusztus 25. 687.

53 FARAGÓ János: Népies olvasmányaink. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1896. november 15. 722.

54 Ifjúsági lapok. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1898. február 27. 143.

hivatalos jóváhagyását.⁵⁵ 1905-ben a Tiszáninnen Református Egyházkerület közgyűlése kifogásolta a *Sárospataki Lapok* irányát, és határozatában kimondta: „anélkül, hogy az írói és sajtószabadságot s a protestantizmus éltető lelkét tevő szabad véleménynyilvánítást csak a legtávolabbról is érintené, vagy korlátozni kívánná, szükségesnek tartja, hogy a lap irányát s modorát változtassa meg”.⁵⁶ Mint a példák mutatják, a protestáns egyházi testületekben a nyilvánosság fokozottabb ellenőrzésére irányuló törekvések jelentkeztek. Maguk a kezdeményezők sem lehettek azonban biztosak benne, hogy ezek vajon összeegyeztethetőek-e a hagyományos protestáns felfogással, amit jól jeleznek a visszatérő hivatkozások a sajtószabadság eszméjére.

A bizalmatlanság erősödését, az ifjabb generáció növekvő pesszimizmusát jelképesen is kifejezi az a beszéd, amelyet Ballagi Géza, a sajtó szabadságát feltétlen értéként kezelő Ballagi Aladár fia tartott 1902-ben a sárospataki református főiskolán. Arra figyelmeztetett, hogy a sajtószabadság, mint minden más alapjog, valójában kétélű fegyver, amely helytelen használat esetén saját gazdáját is megsebezheti, és a sajtó egy „műveletlen vagy erkölcsileg romlott nemzet kezében az öngyilkosságnak eszköze”. Ezután kifejtette, hogy sok olyan újság tevékenykedik, amely „egyebet sem tesz, csak hazudik, a közérdek vagy a pártcélok előmozdításának örve alatt”, illetve „a mi józan népünk fejét hamis tanokkal zavarja meg”. Ezért szigorú törvényhozási intézkedéseket tartott szükségesnek a visszaélések megfékezésére, bár úgy vélte: a veszélyes sajtótermékeket valójában végső soron „ártalmatlanokká csakis a nemzet érettsége és műveltsége teheti”.⁵⁷

Az a fajta, erőteljes kultúrpeszimizmuson alapuló sajtókritika tehát, amely a katolicizmusra már a 19. században jellemző volt, a századfordulóra a protestáns közvéleményben is egyre nagyobb teret kapott, ami természetesen a sajtószabadság eszméjének megítélésére is kihatott. Erre – szintén a katolikusokhoz hasonlóan – kezdtek úgy tekinteni, mint amely lehetővé teszi a szélesebb néptömegek „megmérgezését” az ateista gondolkodással. A *Dunántúli Protestáns Lap* publicistája 1904-ben úgy vélte, hogy erre a jelenségre protestáns alapon csak egyféle választ lehet adni: „nem tehetünk mást, minthogy lábunkat megvessük a szabadság talaján s miként amazok a szabadságot hitetlenség terjesztésére használják föl, mi pedig a hit és vallás terjesztésére, megszilárdítására”.⁵⁸ A történelmi kálvinizmus irányzatának nagy hatású vezéregyénisége, a teológiai tanár Sebestyén Jenő szintén arról írt, hogy a modern kor „a sajtószabadságból sajtószabadossgot csinált s utat nyitott a legrombolóbb, legképtelenebb eszméknek. [...] Kigúnyolása ez a keresztyénség összes elveinek s ezek helyébe dicsőítése a modern ember »egyszer élünk« jelszavának.”⁵⁹ A tradíciók azonban őt is óvatosságra ösztönözték a gyakorlati tennivalók meghatározása terén, és egy későbbi cikkében egyértelműen kijelentette: „Hogy azonban félre ne értessem, sietek kijelenteni, hogy a helyes értelemben magyarázott sajtószabadságot és írói szabadságot támadni nem akarom. Cenzúrát gyakorolni

55 LÉVAY Lajos: A vértessaljai egyházmegye egyházi értekezlete. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1903. szeptember 13. 585.

56 Új egyházi lap. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1905. július 9. 440.

57 Dr. Ballagi Géza beszéde a sárospataki főiskolai ifjúság márc. 15-iki ünnepélyén. *Sárospataki Lapok*, 1902. március 24. 272.

58 A keresztyének feladata a mai szellemi irányzatok és áramlatok között. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1904. augusztus 7. 545.

59 SEBESTYÉN Jenő: Modern morál és protestantizmus. *Protestáns Szemle*, 1911. 228.

még kevésbé szándékozom, mert tudom, hogy hatalmi szóval úgysem lehet megváltoztatni semmit sem.”⁶⁰

Az erőteljes állami sajtószabályozás gondolata azonban egyre vonzóbb színben tűnt fel a protestáns nyilvánosság számára. 1911-ben Csűrös István lelkész, a Budapesti Református Gimnázium tanára úgy vélte, hogy a sajtószabadság a gyakorlatban egyenértékűvé vált a „sajtógarázdálkodás” fogalmával, ezért „a cenzúra, ha az erkölcsi szabadság védelme szempontjából gyakoroltatik, épp oly szükséges, mint a ragály ellen s a gonosztevők ellen való védekezés”.⁶¹ 1914-ben a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* már nagy lelkesedéssel üdvözölte a Tisza István második kormánya által elfogadtatott új sajtótörvényt – amelyet a liberális közvélemény többsége a „sajtó államosítását” előíró jogszabályként ítélt el.⁶² A lap publicistája szerint az ellenkezők valójában nem a sajtószabadság védelmét kívánták, hanem csak a szabadságot, a libertinizmust próbálták megőrizni. Véleménye szerint: „Komoly, keresztyén szellemű sajtónak nincs mit tartania e rendszabályoktól, mert az ilyen sajtónak ott van az erkölcsi zsinórmértéke a krisztusi erkölcsstanban. De a túlkapásoknak, a családi és egyéni élet oktan pellengrére állításának, a szemérmertlenségnek, a hirdetésekben s egyebütt megnyilvánult pornográfiának útját kellett szegni.”⁶³

***

1867-ben, a sajtószabadság magyarországi érvénybe lépésekor a katolikus és a protestáns közösség gyökeresen ellentétes alapfeltevésekből kiindulva viszonyult az új helyzethez. A katolikusok véleményét a pápai tanításokon alapuló antiliberalizmus formálta, amely a sajtót a tévtanok terjedését elősegítő médiumként kárhoztatta, és a hazai klérus saját tapasztalatai alapján többnyire bizonyítottan találta, hogy ez a magyar sajtóra is igaz. A kisebbségi közösségeket alkotó és szellemi mozgalmukat a liberalizmus elvi megalapozójának tekintő protestánsok viszont hagyományosan nagyra értékelték a jogérvényesítés intézményes garanciáit jelentő szabadságjogokat, így a sajtószabadságot is, amelyet esetenként szinte a felekezeti öntudat alkotórészeként kezeltek.

Az idő előrehaladtával a két álláspont lassan közeledni kezdett egymáshoz: a katolikusok – első sorban az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek tapasztalatai nyomán – felismerték a sajtószabadság gyakorlati jelentőségét a politikai önvédelem és érdekérvényesítés szempontjából, ezért XIII. Leó pápa iránymutatásának megfelelően egyre nagyobb erőfeszítéseket tettek az egyházi sajtó kiépítésére. A protestánsok körében viszont a századforduló után fokozatosan megerősödött a kultúrpeszimista felfogás, amely a sajtószabadság elfajulását, a „sajtószabadságot” tette felelőssé a társadalom válságjelenségeiért és az ateista gondolkodás terjedéséért. Az 1914-es sajtótörvény megszületésekor egyes protestáns véleményformálók egyetértettek a szigorításokkal, és akár már a cenzúra gondolatát is elfogadhatónak tartották volna.

60 SEBESZTÉN Jenő: A keresztyén világnézet és a magyar sajtó. *Protestáns Szemle*, 1912. 578.

61 CSÜRÖS István: A debreceni városi nyomda története. *Protestáns Szemle*, 1911. 644.

62 BUZINKAY (2014): 309–313.; PAÁL (2015): 15–18.

63 Az új sajtótörvény. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1914. április 19. 245.